सूत्तरासङ्गं वा कमण्डलुं वा ब्रह्मत्वेन परिकल्प्य धारासहितसुदकपात्रं गृहीत्वा अग्नेरुत्तरतः प्रभृति दक्षिणावर्त्तेन दक्षिणदेशं गत्वा अग्निमाजान्तरिते देशे पूर्व्वाभिमुखीं वारिधारां दत्त्वा तदुपरि प्रागग्रान् कुशानास्तीर्य्य पश्चिमाभिमुखोऽनुपविष्टस्तिष्ठेत्। वामहस्तानामिकाङ्गुष्ठाभ्यामास्तीर्णकुशमेकं गृहीत्वा प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता तृणनिरसने विनियोगः। ॐ निरस्तः परावसुरित्यनेन दक्षिणपश्चिमकोणे प्रक्षिपेत्। तत अप उपस्पृश्य दक्षिणपादेन सव्यपादमनवष्टभ्य उत्तराभिमुखीभूय आस्तीर्णकुशानद्भिरभ्युक्ष्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता ब्रह्मोपवेशने विनियोगः ॐ आवसोः सदने सीद इति। ब्राह्मणब्रह्मपक्षे तु ब्राह्मण एव सीदामीति ब्रूयात् अनेन कुशोपरि पूर्व्वाग्रं कुशब्राह्मणं ब्राह्मणब्रह्मपक्षे तु उत्तराभिमुखं स्थापयित्वा तदुपरि कुशान् दत्त्वा अद्भिरभ्युक्ष्य कुशकुसुमैरर्चयेत्। ततस्तेनैव पथा प्रत्यावृत्य आसने पूर्व्वाभिमुख उपविष्टो भूमिजपादिकं कुर्य्यात्। यदि तु ब्रह्मत्वेनारोपितो ब्रह्मा अयज्ञीयवाचं वदेत् तदा इमं मन्त्रं जपेत्: प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्रीच्छन्दो विष्णुर्देवता अयज्ञीयवागवचननिमित्तजपे विनियोगः। ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांशुले इति जपेत्। कुशादिब्रह्मपक्षे तु कर्म्मकर्त्तैरेव ज्ञाताज्ञातावेच्यादिब्रह्मकार्य्यकर्त्तव्यत्वादयज्ञीयवागवचननिमित्तं स एव जपेत्। इति भवदेवभट्टः॥ *॥ योगभेदः। स तु विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपञ्चविंशयोगः। तत्र जातफलम्।

“नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालो
धर्म्माचारैः संयुतश्चारुकीर्त्तिः।
शान्तो दान्तो जायते चारुकर्म्मा
सूतौ यस्य ब्रह्मयोगप्रयोगः॥”

इति कोष्ठीप्रदीपः॥

विप्रः। इति मेदिनी॥ अर्हदुपासकविशेषः। इति हेमचन्द्रः। सृष्टिकर्त्तृदेवताविशेषः। स इति प्रजा यः। तत्पर्य्यायः। आत्मभूः २ सुरज्येष्ठः ३ परमेष्ठी ४ पितामहः ५ हिरण्यगर्भः ६ लोकेशः ७ स्वयम्भूः ८ चतुराननः ९ धाता १० अब्जयोनिः ११ द्रुहिणः १२ विरिञ्चिः १३ कमलासनः १४ स्रष्टा १५ प्रजापतिः १६ वेधाः १७ विधाता १८ विश्वसृक् १९ विधिः २० । इत्यमरः॥१।१।१६-१७॥ द्रुघणः २१ विरिञ्चः २२ स्वयम्भुः २३ पद्मयोनिः २४ पद्मासनः २५ विश्वसृग्विधिः २६। इति भरतः॥ देवदेवः २७ पद्मगर्भः २८ गुणसागरः २९ वेदगर्भः ३० वह्निरेताः ३१ स्वभूः ३२ सन्ध्यारामः ३३ सुधावर्षी ३४ जपाहुतः ३५ स्वसर्पणः ३६ लोकनाथः ३७ नहार्णोमः ३८ सरोजी ३९ मञ्जुप्राणः ४० नाभिजन्मा ४१ बहुरूपः ४२ जटाधरः ४३ शतधृतिः ४४ कञ्जजः ४५ प्रभुः ४६ चिन्तामणिः ४७ पद्मपाणिः ४८ पुराणगः ४९ अष्टकर्णः ५० हंसरथः ५१ सर्व्वकर्त्ता ५२ चतुर्मुखः ५३। इति शब्दरत्नावली॥ कः ५४। इत्येकाक्षरकोषः॥ अः ५५ शतपत्रनिवासः ५६ स्वायम्भुवमनुपिता ५७। इति कविकल्पलता॥ मः ५८। इति प्रणवव्याख्या॥ (नाभिजन्मा ५९। अब्जजः ६०। पूर्व्वः ६१। निधनः ६२। कमलोद्भवः ६३। सदानन्दः ६४। रजोमूर्त्तिः ६५। सत्यकः ६६। हंसवाहनः ६७। इति कस्मिंश्चिदमरकोषे दृश्यते॥१।१।१७॥) तस्य स्वरूपं यथा,—

मार्कण्डेय उवाच।

“ततो ब्रह्माण्डसंस्थानं दर्शयामास शम्भवे।
वर्द्धे तोयराशिस्थं ब्रह्माण्डञ्च यथा पुरा॥
तन्मध्ये पद्मगर्भाभं ब्रह्माणं जगतः पतिम्।
ज्योतीरूपं प्रकाशार्थं हृदयस्थञ्च पृथग्गतम्॥
शरीरिणं स ददृशे ब्रह्माण्डान्तर्गतं मुहुः।
चतुर्भुजं प्रकाशन्तं ज्योतिर्भिः कमलासनम्॥
तत्रैव च त्रिधाभूतं वपुर्ब्राह्मं ददर्श सः।
ऊर्द्ध्वमध्यान्तभागैस्तु ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकान्॥
अधोर्द्धभागो वपुषो ब्रह्मत्वमगमत्तथा।
मध्यो यथा विष्णुभूतां ददर्शान्तस्य शम्भुताम्॥
एकमेव शरीरन्तु त्रिधाभूतं मुहुर्म्मुहुः।
हरो ददर्श स्वे गर्भे तथा सर्व्वमिदं जगत्॥
कदाचिद्वैष्णवं कायं ब्राह्मे काये लयं व्रजेत्।
ब्राह्मं तथा वैष्णवे च शाम्भवे वैष्णवं तथा॥
शाम्भवं वैष्णवे काये ब्राह्मे चाप्यथ शाम्भवम्।
गच्छन्तं लीनतां शम्भुरेकताञ्च मुहुर्म्मुहुः॥
ददर्श वामदेवोऽपि भिन्नं चाप्यपृथग्गतम्।
परमात्मनि गच्छन्तं लीनतां तद्वपुश्च यत्॥”

इति कालिकापुराणे १४ अध्यायः॥ *॥

तस्य पूजाविधिर्यथा।

“शृणु राजन्नवहितो ब्रह्मणः पूजनक्रमम्॥
ब्रह्मबीजं पुरा प्रोक्तं यन्मन्त्रं पूर्व्वतश्चरेत्।
तेनैव तन्तु संपूज्य परं निर्व्वाणमाप्नुयात्॥
एतस्य चाङ्गमन्त्रन्तु यथा भर्गेण भाषितम्।
वेतालभैरवाद्यांस्तु रूपञ्च शृणु भूमिप!॥
तस्य मन्त्रोद्धारो यथा,—
“षष्ठतीयश्च वह्निश्च शेषस्वरसमन्वितः।
चन्द्रबिन्दुसमायुक्तो ब्रह्ममन्त्रः प्रकीर्त्तितः॥
अनेनैव तु मन्त्रेण ब्रह्माणं यः प्रपूजयेत्।
स काममिष्टं संप्राप्य ब्रह्मलोके प्रमोदते॥”

तस्य ध्यानं यथा,—

“ब्रह्मा कमण्डलुधरश्चतुर्व्वक्त्रश्चतुर्भुजः।
कदाचिद्रक्तकमले हंसारूढ़ः कदाचन॥
वर्णेन रक्तगौराङ्गः प्रांशुस्तुङ्गाङ्ग उन्नतः।
कमण्डलुर्वामकरे स्रुवो हस्ते तु दक्षिणे॥
दक्षिणाधस्तथा माला वामाधश्च तथा स्रुवः।
आज्यस्थाली वामपार्श्वे वेदाः सर्व्वेऽग्रतः स्थिताः॥
सावित्री वामपार्श्वस्था दक्षिणस्था सरस्वती।
सर्व्वे च ऋषयो ह्यग्रे कुर्य्यादेभिश्च चिन्तनम्॥
चतुष्कोणं चतुर्द्वारमष्टपत्रसमन्वितम्।
चतुष्कोणे सङ्गतन्तु शुक्लमण्डलसुकस्रुवैः॥
सम्मार्ज्जनादिकं सर्व्वं याश्चान्याः प्रतिपत्तयः।
ग्राह्या उत्तरतन्त्रोक्ता योगपीठेऽङ्गकादिका॥”

तस्य पूजाक्रमो गायत्री च यथा,—

“आधारशक्तिप्रमुखांस्तथा सर्व्वांस्तु पूजयेत्।
अष्टपत्रेषु पद्मस्याष्टौ दिक्पालान् प्रपूजयेत्॥
पद्मासनाय विद्महे हंसारूढ़ाय धीमहि।
तन्नो ब्रह्मन्निति पदं तत्पश्चात्तु प्रचोदयात्॥
एषा तु ब्रह्मगायत्री पूजयेदनया विधिम्।
निर्म्माल्यधारी चैतस्य सनत्कुमार उच्यते॥
उपचाराः पूर्व्ववत्तु नेत्ररञ्जनरञ्जिताः।
रक्तकौषेयवस्त्रन्तु ब्रह्मप्रीतिकरं परम्॥
आज्यं सपायसं सर्पिस्तिलयुक्तस्य भोजनम्।
सितरक्तसमायुक्तं चन्दनं परिकीर्त्तितम्॥
पार्श्वयोः शङ्करं विष्णुं पूजने पूजयेन्नरः।
स्रुवादीन् करसंस्थांस्तु मण्डले परिपूजयेत्॥
सरस्वतीञ्च सावित्रीं हंसं पद्मन्तथैव च।
अयं विशेषः कथितः प्रणामस्त्वस्य दण्डवत्॥
पद्मबीजभवा माला जपकर्म्मणि कीर्त्तिता।
पूर्णादर्शौ तिथौ ग्राह्ये पूजाकर्म्मणि सर्व्वदा॥
क्षीरेणार्घ्यं प्रदद्यात्तु सर्व्वदा ब्रह्मणे नृप!।
अयन्ते कथितो भूप! यथा भर्गेण भाषितः॥
दर्शयता स्वपुत्राभ्यां कामरूपाश्रयं शुभम्।
यत्र तत्र विधिश्चैव साधकः परिपूजयेत्॥
पीठे सम्यक् पूजयित्वा परं निर्व्वाणमाप्नुयात्॥”

इति कालिकापुराणे ८२ अध्यायः॥

तस्यापूज्यत्वकारणम् यथा। मोहिन्युवाच।

“उत्तिष्ठ जगतीनाथ! पारं कुरु स्मरार्णवे।
निमग्नां दुस्तरे घोरे कर्णधार! भयानके॥
अतीवनिर्जनस्थाने सर्व्वजन्तुविवर्ज्जिते।
सुगन्धिवायुना रम्ये पुंस्कोकिलरुतश्रुते॥
सन्ततं त्वन्मनस्कामां दासीं जन्मनि जन्मनि।
क्रीणीहि रतिमूल्येनाम्लत्यरत्नेन सत्वरन्॥
इत्युक्त्वा मोहिनी सद्यो जगत्स्रष्टुश्च ब्रह्मणः।
विचकर्ष करं वस्त्रं सस्मिता कामविह्वला॥
विज्ञाय समयं धाता तामुवाच भयातुरः।
पीयूषतुल्यवचनं परं विनयपूर्व्वकम्॥”

ब्रह्मोवाच।

“शृणु मोहिनि! मद्वाक्यं सत्यं सारं हितं
स्फुटम्।
न कुरु त्वञ्च त्रैलोक्ये स्त्रीजातीनामपत्रपाम्॥
त्यज मामम्बिके! पुत्त्रं वृद्धं शिष्यमिमेव च।
त्वत्कर्म्मयोग्यं रसिकं युवानं पश्य सस्मिते!॥
निषेकाल्लभ्यते पत्नी गुरुभर्त्ता शुभाशुभम्।
मन्त्रः शिल्पमपत्यञ्च सर्व्वमेतन्न यत्नतः॥
त्वया सह मम रतेर्निबन्धो नास्ति सुव्रते!।
क्षुद्रं महद्वा यत् कर्म्म सर्व्वं दैवनिबन्धकम्॥
इत्युक्तवन्तं ब्रह्माणं सारन्तं मत्पदाम्बुजम्।
विचकर्ष पुनर्वेश्या कामेन हतचेतना॥
एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रं स्थानं तत् सुमनोहरम्।
आजग्मुर्म्मुनयः सर्व्वे ज्वलन्तो ब्रह्मतेजसा॥
दृष्ट्वा तांश्च मुनिश्रेष्ठानागतांश्च स्वेच्छया।